

УДК 376:316.647.5

DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-223-746-750

ISSN 2415–7988 (Print) ISSN 2521–1919 (Online)

ЧЕРНЕНКО Олександр –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітніх наук
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7012-1797>
e-mail: Chernenko_O.V.fp@gmx.com

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ЦІННІСНОЇ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті здійснено теоретичне узагальнення сучасних наукових підходів до формування толерантності як ціннісної основи інклюзивного освітнього середовища та обґрунтовано її визначальну роль у забезпеченні гуманістичного характеру освітнього процесу. Показано, що в умовах інклюзивної освіти толерантність слід розглядати не лише як моральну якість особистості, а як базовий принцип організації педагогічної взаємодії, що забезпечує прийняття різноманітності, повагу до гідності кожної дитини, визнання права на відмінність і створення умов для повноцінної участі осіб з особливими освітніми потребами в навчанні та соціальному житті.

У результаті аналізу наукових джерел з'ясовано, що толерантне освітнє середовище формується за умови системного поєднання аксіологічного, психологічного, соціально-педагогічного та організаційно-методичного компонентів, а також за наявності цілеспрямованої роботи з учнями, педагогами та батьками. Уточнено, що важливими передумовами його розвитку є педагогіка партнерства, позитивний морально-психологічний клімат, підтримувальна комунікація, профілактика упередженого ставлення, створення безпечного простору взаємодії та залучення дітей до спільної діяльності на засадах рівності й взаємоповаги. Доведено, що педагогічно організоване виховання толерантності сприяє розвитку позитивних міжособистісних стосунків у дитячому колективі, підвищує рівень соціального прийняття дітей з особливими освітніми потребами, зменшує ризики ізоляції, стигматизації та дискримінації, а також підсилює гуманістичний потенціал інклюзивної освіти. Визначено, що толерантність виконує важливу соціалізаційну функцію, оскільки забезпечує успішніше включення дитини з особливими освітніми потребами до спільноти однолітків, підтримує формування позитивної самооцінки, розвиває навички співпраці та сприяє її повноцінній участі в житті класу.

У статті акцентовано, що формування толерантності в інклюзивному освітньому середовищі має здійснюватися системно й охоплювати навчальну, виховну, комунікативну та соціально-педагогічну сфери діяльності закладу освіти. Ефективними засобами цього процесу визначено тематичні бесіди, тренінги з розвитку емпатії, інтерактивні вправи, колективні творчі справи, спільні проєкти, обговорення морально-етичних ситуацій, а також педагогічні практики, спрямовані на утвердження цінностей рівності, поваги й прийняття. Особливу роль у формуванні культури толерантності відведено педагогові, асистенту вчителя та фахівцям психолого-педагогічного супроводу, які мають виступати носіями цінностей інклюзії, моделями толерантної поведінки та координаторами позитивної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: толерантність, інклюзивне освітнє середовище, інклюзивна освіта, учні з особливими освітніми потребами, педагогічні умови, соціалізація.

CHERNENKO Oleksandr –
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Educational Sciences Central
Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7012-1797>
e-mail: Chernenko_O.V.fp@gmx.com

FORMATION OF TOLERANCE AS A VALUE BASIS OF AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article provides a theoretical generalization of modern scientific approaches to the formation of tolerance as a value basis of an inclusive educational environment and substantiates its decisive role in ensuring the humanistic nature of the educational process. It is shown that in the context of inclusive education, tolerance should be considered not only as a moral quality of the individual, but as a basic principle of organizing pedagogical interaction, which ensures acceptance of diversity, respect for the dignity of each child, recognition of the right to difference and creation of conditions for the full participation of persons with special educational needs in education and social life.

As a result of the analysis of scientific sources, it was found that a tolerant educational environment is formed under the condition of a systematic combination of axiological, psychological, socio-pedagogical and organizational-methodological components, as well as in the presence of purposeful work with students, teachers and parents. It was specified that important prerequisites for its development are partnership pedagogy, a positive moral and psychological climate, supportive communication, prevention of prejudice, creation of a safe space for interaction and involvement of children in joint activities on the basis of equality and mutual respect. It was proven that pedagogically organized education of tolerance contributes to the development of positive interpersonal relationships in the children's team, increases the level of social acceptance of children with special educational needs, reduces the risks of isolation, stigmatization and discrimination, and also strengthens the humanistic potential of inclusive education. It is determined that tolerance performs an important socialization function, as it ensures a more successful inclusion of a child with special educational needs in the community of peers, supports the formation of positive self-esteem, develops cooperation skills and promotes their full participation in the life of the classroom.

The article emphasizes that the formation of tolerance in an inclusive educational environment should be carried out systematically and cover the educational, educational, communicative and socio-pedagogical spheres of activity of the educational institution. Effective means of this process are identified as thematic conversations, trainings on the development of empathy, interactive exercises, collective creative activities, joint projects, discussions of moral and ethical situations, as well as pedagogical practices aimed at affirming the values of equality, respect and acceptance. A special role in the formation of a culture of tolerance is assigned to the teacher, teacher's assistant and specialists in psychological and pedagogical support, who should act as carriers of the values of inclusion, models of tolerant behavior and coordinators of positive interaction between all participants in the educational process.

Key words: tolerance, inclusive educational environment, inclusive education, students with special educational needs, pedagogical conditions, socialization.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний розвиток інклюзивної освіти в Україні актуалізує не лише питання нормативного забезпечення, організації психолого-педагогічного супроводу та адаптації освітнього процесу, а й потребу формування такої системи цінностей, яка б визначала гуманістичний характер взаємодії всіх учасників освітнього процесу. У цьому контексті особливого значення набуває толерантність як ціннісна основа інклюзивного освітнього середовища, що забезпечує прийняття індивідуальних відмінностей, визнання рівної гідності кожної дитини та подолання дискримінаційних установок у шкільній спільноті.

Інклюзивне освітнє середовище не може бути зведене лише до архітектурної доступності, організаційних рішень чи корекційно-розвиткової підтримки, оскільки його якість значною мірою визначається характером міжособистісних відносин, емоційним кліматом і готовністю учасників освітнього процесу до конструктивної взаємодії з дитиною, яка має особливі освітні потреби. Саме тому проблема формування толерантності має розглядатися як одна з ключових передумов результативності інклюзивної освіти, адже без сформованого ціннісного підґрунтя навіть належно організовані педагогічні заходи можуть не забезпечити справжнього включення дитини в освітню спільноту.

Актуальність зазначеної проблеми посилюється тим, що діти з особливими освітніми потребами нерідко стикаються з бар'єрами соціального прийняття, упередженнями з боку однолітків, недостатньою готовністю педагогів до побудови культури взаємоповаги, а також із фрагментарністю виховної роботи, спрямованої на розвиток толерантного ставлення. Отже, наукове осмислення процесу формування толерантності в умовах інклюзивної освіти є важливим як для розвитку теорії педагогіки, так і для вдосконалення освітньої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування толерантності в інклюзивному освітньому середовищі посідає важливе місце в сучасних педагогічних, психологічних і соціально-педагогічних дослідженнях, у яких наголошується на тому, що інклюзія є не лише організаційною моделлю навчання, а насамперед системою цінностей, орієнтованою на визнання людської різноманітності.

С. Щербина, Т. Новак, Я. Віхляєва [9] розглядають толерантне середовище як одну з визначальних характеристик інклюзивної освіти та підкреслюють, що його формування потребує системної діяльності, спрямованої на зміну ставлень, подолання стереотипів і розвиток культури прийняття. Т. Лесіна і В. Мельник [4] акцентують увагу на теоретико-методичних засадах створення толерантного освітнього середовища в умовах інклюзії та доводять, що воно формується через цілеспрямовану роботу з усіма суб'єктами освітнього процесу, а не лише через адаптацію дитини до наявних умов.

У дослідженні Н. Заверико та Т. Соловйової [3] толерантність у школярів розглядається як необхідна умова розвитку інклюзивної освіти в Україні, оскільки саме вона забезпечує готовність до прийняття інших, взаємоповагу та відмову від

дискримінаційних моделей поведінки. Т. Боровисюк і А. Фаін [1] розкривають взаємозв'язок між інклюзивною освітою та толерантністю як основою формування суспільства рівних можливостей, підкреслюючи, що освітній простір має бути не лише доступним, а й морально відкритим до різноманітності.

І. Дроботько [2] обґрунтовує роль толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у процесі їх соціалізації в дитячому колективі та звертає увагу на значення прийняття дитини однолітками, підтримки педагогів і подолання упереджень у взаємодії. А. Терешук і Л. Бутузова [7] аналізують маркери толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, що дає змогу конкретизувати показники сформованості толерантності у шкільному середовищі.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні формування толерантності як ціннісної основи інклюзивного освітнього середовища та визначенні педагогічних умов, форм і напрямів її розвитку в освітній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній педагогічній науці толерантність розглядається як інтегративна особистісна й соціальна якість, що виявляється в повазі до іншої людини, визнанні її права на відмінність, готовності до конструктивного діалогу та співжиття в умовах різноманітності. У площині інклюзивної освіти толерантність набуває особливого змісту, оскільки стосується не лише загальної культури міжособистісних стосунків, а й ставлення до дітей з особливими освітніми потребами як до рівноправних учасників освітнього процесу.

На відміну від формального терпіння, педагогічно значуща толерантність передбачає активне прийняття, емпатію, здатність до співпраці, відмову від стигматизації та підтримку участі кожної дитини в спільному житті класу. Саме тому вона виступає однією з базових цінностей інклюзивного освітнього середовища поряд із рівністю, гідністю, справедливістю, повагою до прав людини та соціальною солідарністю.

Толерантність у структурі інклюзивної освіти виконує кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вона забезпечує морально-психологічне підґрунтя прийняття різноманітності як норми освітнього життя. По-друге, сприяє гармонізації стосунків між дітьми з типовим розвитком і дітьми з особливими освітніми потребами. По-третє, створює умови для зменшення соціальної дистанції, упередженого ставлення та дискримінації. У результаті толерантності постає не додатковою якістю інклюзивного середовища, а його системоутворювальною цінністю.

Інклюзивне освітнє середовище є багатомірною системою, яка охоплює просторово-предметний, організаційний, комунікативний, психологічний та аксіологічний виміри. Якщо просторово-організаційні умови забезпечують фізичну й навчальну доступність, то аксіологічний і комунікативний виміри визначають якість людських взаємин, ступінь моральної відкритості колективу та реальний рівень включеності кожної дитини [5, с. 153].

Толерантність у такому середовищі не виникає стихійно, а формується як результат системної педагогічної діяльності, що передбачає ціннісне наповнення освітнього процесу, педагогіку партнерства, підтримувальну комунікацію, попередження булінгу та створення умов для взаємодії на засадах поваги. У

цьому контексті можна стверджувати, що інклюзивне середовище є по-справжньому якісним лише тоді, коли воно забезпечує не тільки можливість спільного навчання, а й прийняття дитини колективом та її позитивне емоційне переживання власної належності до спільноти [7, с. 203].

Таблиця 1.

СХЕМА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ЦІННІСНОЇ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Компонент	Зміст	Приклади реалізації	Очікуваний результат
Ціннісні засади	Повага, рівність, прийняття різноманітності, людська гідність, емпатія.	Обговорення правил класу, виховні бесіди, морально-етичні ситуації.	Формування гуманістичних орієнтацій і позитивного ставлення до різних дітей.
Суб'єкти взаємодії	Учні, педагоги, батьки, асистент учителя, фахівці супроводу.	Спільні заходи, партнерська взаємодія, командне обговорення проблем дитини.	Узгоджені дії всіх учасників освітнього процесу.
Педагогічні умови	Позитивний психологічний клімат, безпечне середовище, попередження стигматизації та булінгу, педагогіка партнерства.	Створення доброзичливої атмосфери, підтримувальна комунікація, профілактична робота.	Зниження напруженості, конфліктності та соціальної ізоляції.
Форми і засоби реалізації	Бесіди, тренінги, дискусії, інтерактивні вправи, групова робота, спільні творчі справи, робота з батьками.	Проекти, вправи на емпатію, колективні творчі завдання, рольові ігри.	Набуття досвіду співпраці, взаємоповаги та прийняття.
Поведінка педагога	Особистий приклад толерантності, тактовність, справедливості, підтримка, відкритість до діалогу.	Коректне реагування на відмінності, рівне ставлення до всіх учнів.	Засвоєння дітьми моделей толерантної поведінки через наслідування.
Результати	Позитивні міжособистісні стосунки, соціальне прийняття дітей з ООП, успішна соціалізація, гуманізація освітнього простору.	Підвищення згуртованості класу, участь усіх дітей у спільній діяльності.	Становлення інклюзивного середовища як простору рівності, підтримки та взаємоповаги.

Формування толерантного середовища яка подана в (таблиці 1) передбачає зміну акцентів з адаптації дитини до вимог системи на трансформацію самої системи відповідно до принципів гуманізму, безбар'єрності, справедливості та поваги до індивідуальних потреб. Такий підхід відповідає сучасному розумінню інклюзії як процесу усунення бар'єрів для участі та розширення можливостей кожного учня в освітньому просторі [9, с. 309].

Аналіз наукових джерел дає змогу виокремити низку педагогічних умов, від яких залежить результативність формування толерантності в інклюзивному освітньому середовищі. Першою з них є цілеспрямоване аксіологічне наповнення освітнього процесу, коли ідеї гідності, рівності, поваги до людської різноманітності та відповідальності за взаємодію послідовно інтегруються в зміст навчання, виховні заходи, правила класу та шкільну культуру.

Другою важливою умовою виступає готовність педагогів до формування толерантного середовища, що передбачає не лише професійні знання про особливі освітні потреби, а й сформовані ціннісні орієнтації, емпатію, комунікативну культуру, уміння працювати з групою динамічною та запобігати проявам стигматизації. Педагог у цьому процесі виступає носієм цінностей інклюзії й моделлю толерантної поведінки, тому саме від його позиції багато в чому залежить характер взаємин у дитячому колективі [1, с. 293].

Третьою умовою є організація позитивної взаємодії між дітьми, яка сприяє формуванню досвіду спілкування, співпраці та взаємодопомоги. Спільні творчі завдання, робота в парах і групах, проектна діяльність, рольові вправи, колективне обговорення моральних ситуацій та вправи на розвиток емпатії допомагають зменшити соціальну дистанцію між дітьми та подолати упередження щодо однокласників з особливими освітніми потребами.

Четвертою умовою є системна взаємодія з батьками, адже саме родинні установки значною мірою впливають на ставлення дітей до однолітків з ООП. Просвітницька робота з батьками, спільні зустрічі, обговорення цінностей інклюзії, формування єдиної виховної позиції школи та сім'ї забезпечують більш стале утвердження толерантних моделей взаємодії [4].

Толерантність в інклюзивному освітньому середовищі формується не лише через декларативне проголошення відповідних цінностей, а передусім через практику щоденної взаємодії. У зв'язку з цим важливого значення набувають виховні, комунікативні та соціально-педагогічні форми роботи, що забезпечують усвідомлення учнями цінностей різноманітності, досвід співпраці та позитивне емоційне ставлення до однолітків з особливими освітніми потребами.

Серед ефективних засобів формування толерантності можна виокремити тематичні години спілкування, етичні бесіди, тренінги з розвитку

емпатії, колективні творчі справи, обговорення літературних і життєвих ситуацій, інтерактивні вправи на взаєморозуміння, соціальні проекти та волонтерські ініціативи [4]. Такі форми роботи сприяють не лише інформуванню дітей про особливості інших, а й формуванню практичних навичок співробітництва, взаємоповаги та безконфліктної взаємодії.

Значний потенціал мають педагогічні ситуації, у яких дитина з особливими освітніми потребами не постає об'єктом співчуття, а виступає рівноправним учасником спільної діяльності. Такий досвід є надзвичайно важливим, оскільки допомагає змінити сприйняття різниці з проблемної на природну, а інклюзію – з винятку на освітню норму [9, с. 309].

Одним із найважливіших результатів сформованого толерантного середовища є успішна соціалізація дітей з особливими освітніми потребами. Саме в умовах прийняття, психологічної безпеки, емоційної підтримки та рівноправної участі дитина отримує можливість розвивати комунікативні навички, формувати позитивну самооцінку, набувати досвіду співпраці та відчувати себе частиною колективу.

О. Ферт і Л. Талдонова підкреслюють, що стосунки між дітьми з особливими потребами та їхніми однолітками в умовах спільного навчання мають вирішальне значення для повноцінного включення дитини в соціальне середовище [8, с. 60–61]. За наявності толерантної атмосфери зменшується ризик відчуження, а сама дитина отримує реальні можливості для участі в ігровій, навчальній, комунікативній і позакласній діяльності.

Соціалізаційний потенціал толерантності виявляється і в тому, що вона формує у всіх дітей досвід життя в суспільстві різноманітності. Учні вчаться сприймати відмінності як природну характеристику людської спільноти, набувають навичок підтримки, співпереживання та демократичної взаємодії, що має значення не лише для шкільного життя, а й для їхнього подальшого громадянського становлення [7, с. 205].

Формування толерантності як ціннісної основи інклюзивного освітнього середовища неможливе без узгодженої діяльності педагогічного колективу. Успіх цього процесу залежить від того, наскільки послідовно адміністрація закладу освіти, учителі, асистенти вчителя, практичні психологи та соціальні педагоги реалізують єдину стратегію підтримки дитини та розвитку культури прийняття.

Педагогічний колектив має не лише демонструвати толерантне ставлення, а й цілеспрямовано проєктувати середовище, у якому цінності інклюзії стають реальними нормами повсякденного життя. Це передбачає вироблення спільних правил взаємодії, підтримку доброзичливої атмосфери, координацію виховних заходів, своєчасне реагування на конфліктні ситуації та постійне професійне самовдосконалення педагогів у сфері інклюзивної компетентності [6, с. 153].

Особливої ваги набуває приклад дорослого, адже діти значною мірою засвоюють моделі ставлення через спостереження за поведінкою значущих осіб. Якщо педагог демонструє повагу, тактовність, спокійне прийняття особливостей кожної дитини та водночас утверджує принцип справедливості, то такі норми поступово стають частиною культури учнівського колективу.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, формування толерантності як ціннісної основи інклюзивного освітнього середовища є необхідною умовою ефективної реалізації інклюзивної освіти, оскільки саме толерантність забезпечує морально-психологічне підґрунтя прийняття різноманітності, позитивної взаємодії та повноцінного включення дітей з особливими освітніми потребами в життя освітньої спільноти.

Важливими засобами формування толерантності є інтерактивні форми виховної роботи, емпатійні та комунікативні практики, колективні творчі справи, морально-етичні дискусії, соціальні проекти та педагогічні ситуації співробітництва, які забезпечують набуття дітьми реального досвіду взаємоповаги й прийняття. У результаті толерантне середовище сприяє не лише соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, а й вихованню в усіх учасників освітнього процесу культури демократичної взаємодії та гуманістичного світогляду.

Перспективи подальших наукових розвідок доцільно пов'язувати з емпіричним вивченням рівнів сформованості толерантності в учнів різного віку, розробленням діагностичних інструментів оцінювання толерантного освітнього середовища, аналізом ефективності конкретних виховних технологій і вивченням підготовки педагогів до формування культури толерантності в умовах сучасної інклюзивної практики

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Боровисюк Т. В., Фаін А. В. Інклюзивна освіта та толерантність: шлях до формування суспільства рівних можливостей. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті*. 2023. Вип. 5. С. 291–298.
2. Дроботько І. Роль толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в процесі їх соціалізації в дитячому колективі. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Психологія. 2024. Вип. 4(65). С. 5–10. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.4.1.
3. Заверико Н. В., Соловійова Т. Г. Виховання толерантності у школярів як умова розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Психологія. Педагогіка. 2018. Вип. 29. С. 60–66.
4. Лесіна Т., Мельник В. Створення толерантного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти в умовах інклюзії: теоретико-методичні засади. *Наша школа імені В. О. Сухомлинського*. 2023. № 2. DOI: 10.61339/2786-6947.2023.2.289571.
5. Мотуз Т. В. Педагогічні умови виховання толерантності учнівської молоді. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. 2017. Вип. 8. С. 96–103.
6. Талдонова Л. «Включення» дитини з особливими освітніми потребами в суспільство здорових однолітків. *Вісник Львівського університету*. Серія: Психологічні науки. 2018. Вип. 3. С. 152–158. DOI: 10.30970/2522-1876-2018-3-21.
7. Терещук А., Бутузова Л. Маркери толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами (ООП). *Current Trends in the Development of Scientific Research in Today's Conditions*. Florence, 2024. P. 202–206.
8. Ферт О. Г. Проблема становлення стосунків дітей з особливими потребами та їхніх однолітків в умовах спільного навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 23(1). С. 59–63. DOI: 10.32843/2663-6085/2020/23-1/15.
9. Щербина С., Новак Т., Віхляєва Я. Особливості формування толерантного середовища в умовах інклюзивної освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету*.

Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2026. № 1(58).
С. 308–314. DOI: 10.24144/2524-0609.2026.58.308-314.

REFERENCES

1. Borovytsiuk, T. V., Fain, A. V. (2023). Inkluzyivna osvita ta tolerantnist: shliakh do formuvannia suspilstva rivnykh mozhlyvostei [Inclusive education and tolerance: the path to creating a society of equal opportunities]. *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v KhKhI stolitti*. Vyp. 5. S. 291–298. [in Ukrainian]

2. Drobotko, I. (2024). Rol tolerantnoho stavlennia do ditei z osoblyvymy potrebamy v protsesi yikh sotsializatsii v dytiachomu kolektyvi [The role of a tolerant attitude towards children with special needs in the process of their socialization in a children's group]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia*. Vyp. 4(65). S. 5–10. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.4.1. [in Ukrainian]

3. Zaveryko, N. V., Soloviova, T. H. (2018). Vykhovannia tolerantnosti u shkolariv yak umova rozvytku inkluzyvnoi osvity v Ukraini [Cultivating tolerance in schoolchildren as a condition for the development of inclusive education in Ukraine]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*. Vyp. 29. S. 60–66. [in Ukrainian]

4. Lesina, T., Melnyk, V. (2023). Stvorennia tolerantnoho osvitnoho seredovyscha v zakladi doshkilnoi osvity v umovakh inkluzii: teoretyko-metodychni zasady [Creating a tolerant educational environment in a preschool educational institution in conditions of inclusion: theoretical and methodological principles]. *Nasha shkola imeni V. O. Sukhomlynskoho*. № 2. DOI: 10.61339/2786-6947.2023.2.289571. [in Ukrainian]

5. Motuz, T. V. (2017). Pedahohichni umovy vykhovannia tolerantnosti uchnivskoi molodi [Pedagogical conditions for educating tolerance among students]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoj oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohika*. Vyp. 8. S. 96–103. [in Ukrainian]

6. Taldonova, L. (2018). «Vkliuchennia» dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v suspilstvo zdorovykh odnolitkiv ["Inclusion" of a child with special educational needs into a society of healthy peers]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*. Vyp. 3. S. 152–158. DOI: 10.30970/2522-1876-2018-3-21. [in Ukrainian]

7. Tereshchuk, A., Butuzova, L. (2024). Markery tolerantnoho stavlennia do ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy (OOP) [Markers of tolerant attitude towards children with special educational needs (SEN)]. *Current Trends in the Development of Scientific Research in Today's Conditions*. Florence. P. 202–206. [in Ukrainian]

8. Fert, O. H. (2020). Problema stanovlennia stosunkiv ditei z osoblyvymy potrebamy ta yikhnikh odnolitkiv v umovakh spilnoho navchannia [The problem of developing relationships between children with special needs and their peers in a shared learning environment]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 23(1). S. 59–63. DOI: 10.32843/2663-6085/2020/23-1/15. [in Ukrainian]

9. Shcherbyna, S., Novak, T., Vikhliaieva, Ya. (2026). Osoblyvosti formuvannia tolerantnoho seredovyscha v umovakh inkluzyvnoi osvity [Peculiarities of forming a tolerant environment in inclusive education]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*. 2026. № 1(58). S. 308–314. DOI: 10.24144/2524-0609.2026.58.308-314. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЧЕРНЕНКО Олександр – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітніх наук Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: управління освітніми проєктами, якість освіти, інноваційна діяльність, інтерактивні методи навчання, менеджмент освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

CHERNENKO Oleksandr – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Sciences, Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: educational project management, quality of education, innovative activity, interactive teaching methods, educational management.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2026 р.

Стаття прийнята до друку 29.03.2026 р.

УДК 37. 011: (477)

DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-223-750-754

ISSN 2415–7988 (Print) ISSN 2521–1919 (Online)

ГАНЗЕНКО Олександр –

аспірант спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9533-3443>
e-mail: ganz.aleksandr@gmail.com

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'Ї
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті узагальнено позитивний досвід морально-етичного виховання дітей в українській сім'ї другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

З'ясовано, що у традиційному суспільстві в означений період сім'ю трактували як важливий соціальний інститут із чітко впорядкованою системою внутрішніх взаємин, де обов'язки кожного визначалися за статтю та віком, а також стосувалися праці й виховання дітей. Саме родина виконувала ключову функцію у збереженні та передаванні етнічної культури, оскільки послаблення родинних зв'язків призводило до руйнування механізмів етносоціального виховання. У межах української сім'ї підтримувалися самотність і автентичність, накопичувалися та передавалися традиції, культурні надбання, релігійні уявлення, мова й система цінностей.

Встановлено, що морально-етичне виховання в українській родині сприяло тому, що діти глибоко усвідомлювали моральні норми поведінки в межах своєї етнічної спільноти та опановували правила взаємодії з іншими її членами. Водночас засади народної етики формувалися через активну участь дітей у щоденній праці, господарюванні, сімейному житті, а також через дотримання звичаїв, традицій і обрядових практик. Саме вони виховували в дитині чесність, засуджуючи брехню й крадіжку як великий гріх і зло.

У морально-етичному вихованні дітей широко використовувалися такі ефективні методи, як доручення й обов'язки, особистий приклад дорослих, вплив громадської думки, навіювання, а також заохочення і покарання. Доручення в українській родині добиралися відповідно до віку та статі дитини й поступово ускладнювалися.